

DEMİRKAZIK TÜRKMENLERİNİN ÇOCUK ŞAPKALARI Children Headdresses of the Demirkazık Turkmens

Aynabat BABAYEVA*

ÖZET

Milletlerin etnografik numuneleri arasında başlıklar da bulunmaktadır. Gelenekten moderniteye kadar uzanan süreçte işlevsel özelliklerinin yanı sıra sahip oldukları kültürel-sanatsal boyutu başlıkları önemli bir kültürel öge sınıfına sokmuştur. Bunu sözlü-yazılı yaratmalardan etnografik bulgulara kadar her türlü disiplinde görmemiz mümkündür. Bu çalışmada Türkmenistan'ın Demirkazık bölgesindeki çocuk şapkaları/başlıkları konusuna değinilecektir. Söz konusu çocuk başlıklarına verilen hususi isimler, bu başlıkların yapımında kullanılan malzemeler ve yine bu malzemeler ait özel adlandırmalar, başlıkların çocuklara hangi yaş dönemlerinde ve hangi amaçlarla giydirildiği konularına çalışmamız içinde yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkmenistan, Demirkazık, Çocuk Şapkaları

ABSTRACT

Headdresses are significant samples of ethnographic realms of nations. Besides their functional features during the long process from tradition to modernity, their cultural-artistic dimensions let headdresses classify as an important cultural factor. It is possible to observe this fact in many areas from oral and written traditions to ethnographic findings. This essay deals with kids' headdresses used in the Demirkazık region of Turkmenistan. Main topics of this study are special names of those kinds of hats, materials used in producing them, special denominations in accordance with the used materials, when and for which reason is a certain kind of headdress is put on.

Keywords: Turkmenistan, Demirqazyk province, Child Headdresses.

Millî varlığımız arasında kıyafetlerimiz güzellik ve çeşitlilikleri bakımından özel bir yere sahiptir. Bunlar arasında en çok dikkati çeken çocuk kıyafetleri olsa gerekir. Ayrıca çocuk kıyafetlerimiz millî bir özgünlüğe sahiptirler. Çocuk şapkaları, çocukların yaşına ve giyimine

---

* Arş. Gör., Türkmenistan İlimler Akademisi, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Aşgabat.

uygun olarak çeşitlenip adlandırılmışlardır. Bunların arasında “Sümmen” veya “Çile Topbusu” (Çile Topuzu), “Gulakçın” (kulaklık) veya “Sopbaş”¹, “Takke” veya “Börük” yer almaktadır.

Sümmen şapkası yeni doğmuş bebeğe yedi Çile’sinden sonra, yani yedinci günün ardından, çocuğun incecik teni sıkılaşıp Çile kıyafeti çıkarıldıktan sonra giydirilir. Bu kıyafetler küçüklük ve güzellikleriyle birbirinden farklılıklar gösterir. Buna ayrıca “Çile Topbusu” da denir. Belki de bu şapkanın adı, onun çocuğun alnına kadar geçirilip giydirilmesinden veya Türkmenlerin Çile ayinleri ve gelenekleriyle doğrudan ilişkili olmasından dolayı verilmiştir. Bu şapkalar aynı zamanda çocuğun alnının zarar görmesinin önüne geçmek bakımından önem taşımaktadır. Sümmen veya Çile topuzu başka çocuk

şapkalarından derinlik ölçülerine göre farklılık gösterirler. Sümmen şapkası beyaz kumaştan olup içine yumuşak işleme yapıp uçları inceliş giden kumaşlarla birleştirilerek dikilir. Kenarlarının yumuşak olması için nakış yapıp yumuşak kızıl kumaşla uçları kıvrılır. Topuza yapılan nakışlar büzme yöntemiyle işlenir. Çeşitli renk ve desenli kumaş parçalarından hazırlanıp dikilen Sümmenler veya Çile topuzları sivri görünse dahi diğer yandan çeşitli parçacık kumaşlar çocuğu gözden ve dilden korur.

Gulakçın veya Sopbaş, özellikle, havalar soğukken giyilir. Gulakçın kulağı ağrıyan çocuklar için özel bir önem taşımaktadır çünkü kulağı iyi saklar. Bu şapka birkaç kumaş parçasının arasına pamuk koyulup sıralanarak dikilir. Üst kısmı kadife veya ipek kumaş parçalarından oluşur. Sopbaş şapkasını oluşturan nakışları, en tepesini deve yününün işlenmiş şakaklarından yapılan ponponlar (begcağaz) ile süslenir². Bazen kulaklığın kenarlarına deri işlenir. Sopbaş çocuklar iki yaşına girinceye kadar giydirilir.

Takke şapkaları dikim özelliğine göre hem erkek hem kız çocuklarına giydirilebilir. Çocuk takkeleri birkaç şekilde olup çocukların yaş özelliğine göre değişmektedir. Annelerimiz çocuklarına dünyaya geldikleri günden itibaren yedi gün boyunca Depceme adlı takkeyi giydirirler. Depceme takkesinin bu şekilde adlandırılması onun dikilişiyle ilgili olabilir. Bunun sebebi de, takkesinin dikiminin bitişirme yöntemiyle yapıp oldukça yumuşak oluşu-

¹ G. P. Vasilyeva, *Preobrazovanie bita i etniçeskie protsessı v Severnom Turkmenistane*, Moskva, 1969, s. 231.

² A. S. Morozova, *Turkmenskaya odejda vtoroy poloviny XIX. Nachala XX veka, Zanyatiya i bit narodov Sredney Azii. Sredneaziatskiy etnografiçeskiy sbornik*, III., Leningrad, 1971, s. 205.

dur. Bu ise bebek için çok uygundur. Böylece annelerimiz çocuk şapkalarının üstünden (alınından) örtü de bağlarlar. Yani, takkenin alt ucuna eklenen örtüyü dolayıp çocuğun alına düğüm atarak bağlarlar. Böyle yapılmasının sebebi çocuğun kafatasının henüz sertleşmeden önce güzelce şekillenmesi ve alınının çıkık olmamasını sağlamaktır³. Bu yöntemi eski çağlardan beri annelerimizin kullanmış olduklarını arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen buluntular açıkça ortaya koymaktadır. Rus bilgini N.A. Dubova'nın belirttiğine göre; "Margiana" arama grubu tarafından 2003 yılının bahar ve güz mevsimlerinde Demirkazık Boz Köşkünün ve onun etrafındaki ibadethanelerin harabelerinden 186 insanın (154 çocuğun ve 32 yetişkin insanın) kemikleri gün ışığına çıkarılmıştır.

Kemiklerde kalan izler, kafanın doğumun hemen ardından sıkı bir şekilde sarıldığına işaret etmektedir. Bu şekilde bağlanma izleri 5-7 aylıkken, hatta 1 ayını doldurmadan ölen çocukların kafa kemiklerinde de görünür. Bağının (sargısının) bir bölümü ensenin aşağı tarafına düşmüş; bir diğer bölümü ise kafanın tepesi veya alnın yakın tarafına veya ensenin yukarı kısmına sarılmıştır⁴. Bu bağlama şekli Türkmenlerde XX. yüzyılın ortalarına kadar devam edip takkenin alt kısmından başörtüsü bağlamak yöntemi kullanılmamıştır.

Depceme takkesi da tıpkı bu takkeler gibi iki bölümden; üst ve alt bölümlerden oluşur. Onu iki katlı kumaştan işleyerek dikerler. Takkenin dış tarafı kırmızı ve kahve (bazen siyah) renkli kumaş parçalarından, içi ise nah kumaştan yapılır. Bu çocuk şapkasının kendine has iki renkli kumaş parçalarının karıştırılarak dikilmesi, onun hem erkek ve hem de kız çocukları için düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Takkenin tepe ve etek kısmı sekiz bölüme ayrılıp yandaki iki görünüşlü kumaş paçacıkların dolandırılarak dikilmesi, bu şapkanın yalnız güzel gözükmemesinden değil, koruma amaçlı da kullanıldığını göstermektedir.

Bu çocuk şapkası farklı biçimlerde nakışlarla süslenip bu nakışlar dantelin ilmik yöntemiyle yapılır. Onun dış tarafı "Okgözi", "Gözcük" nakışları yapılarak takkenin tepesiyle eteğinin birleştiği yere "Mekanı", nakış kısmı örülür. Bu takkeye yapılan her bir nakış özgünlüğünün anlamını taşır. "Okgözi" ve "Gözcük" nakışların çocuğu gözden-dilden koruduğuna

³ Malumat veren Dövletova Ocan. Doğum 1951. Daşoguz ili Boldumsaz ilçesi Agzıbirlik köyünün sakini.

⁴ N. A. Dubova, "Türkmenlerin başlıklarını (kafalıklarının) serüveninin bin yıllara uzayan eskiliği hakkında", **Türkmenistan cumhurbaşkanının yanındaki Türkmenistan'ın Orta Asya ve doğu halklarının medenî mirası devlet enstitüsü işleri**, Cilt I, Aşgabat, 2005, s. 166.

inanılırken, “Mekani” nakışını yapmayı bilen büyük annelerimiz çocuğun büyüüp serpilip evlenip barklanmasını arzularlar. Bununla birlikte önceki devirlerde ata babalarımız bağımsız, tek ağızdan devlet kurmayı arzularlardı. “Mekani” nakşı da bu arzuların tezahürüdür. Takkenin eteğine süs işlenir, sonra alaca etrafına dolandırılır.

Bundan başka da annelerimiz oğlan çocukları için beyaz takkeler dikip giydirirler. Beyaz takke oğlan çocuklarına yedi yaşına kadar, yani sünnet edilene kadar giydirilip sünnet edildikten sonra Çomakay adlı takke giydirilir. Bu şapkanın bu şekilde adlandırılmasının sebebi ise takkenin yapılışıyla ilgilidir. Şöyle ki, takke yapılacak kumaşın yalnız beyaz renkte olup dış (yüz) tarafı çeşitli nakışlarla seyrekleştirilir ve süslenir. Ancak esas kumaş (yerlik) muhakkak gösterilir. Bu yüzden ona *Beyaz Takke* derler. Takke yapılacak kumaşa beyaz rengini seçip alınmasında büyük bir anlam vardır. İster geçmiş tarihimizde olsun, ister günümüzde olsun beyaz renk dinginliğin, medeniyetin ve işbirliğinin sembolü olmuştur. Türkmenlerde de “Beyaz şey alınca iyi” deyip gelenekleştiren annelerimiz bu beyaz takkeyi oğlanların başına iyi adaklar, tatlı arzularla giydirirler.

Beyaz takkeye “Okgözi”, “Gözcük”, “Perde-mekani”, “Peykam” nakışları yapılır. Analarımız, gelin kızlarımız tarafından örülerek yapılan bu nakışların her biri şapkayı bezemekle kalmayıp ayrıca onu giyen insanı herhangi bir tehlikeden koruma etkisine sahip bulunduğu inanılır. Yani ak takke yapılan “Okgözi”, “Gözcük” nakışları insanı göz ve dilden, kara güçlerden koruması, “Peykamı” nakşı ise oğlan çocuğunun gelecekte cesur, bahadır bir yiğit olarak yetişmesi, “Perdemekani” nakışı bu oğlan çocuğunun büyüüp bilgili bir adam ve sahibi olup büyük bir oba sahibi olması gibi çeşitli inanışlarla ilgilidir. Hazırlanan ak takkenin eteğine kıvılcık renkli süs işlenmesi, bu takkenin özel bir gösterişe sahip olmasını sağlar.

Eli hünerli kadınlarımız her şeyi dikkatlice yıkarlar. Yani analarımız, hazırlanmış çocuk takkelerini daima güzel, temiz tutmak için çeşitli yöntemleri düşünüp bulmuşlardır. Hazırlanan çocuk takkelerinin çabuk kirlenmemesi için, kadınlarımız onun iç tarafına beyaz kumaştan, “Derlik” (teri alan) adında içlik yaparlar. Derliği takkenin içine yerleştirip etek (uç) tarafından küçücük üç köşeli yaparak çıkartırlar. Bu takkenin eteğinden çıkarılan kumaşın parçacıklarına “Gırpık” (kırpık) denir⁵. Kırpıklar bu çocuk takkelerinin temiz tutulması amacıyla yapılırsa da onlar aynı zamanda şapkaya ayrı bir görsellik katarlar.

⁵ Malumat veren Nobatova Ogulnabat. Doğum 1950. Aşabat şehrinin Kemine sokağının 195 no'lu sakini.

Takke sadece gösterişli bir şapka sayılmakla kalmayıp aynı zamanda koruyucu özelliğe de sahiptir. Önceki devirlerde takkenin kenarlarına çeşitli renkli boncuklar veya buğday taneciklerini ipe dizip dikerlerdi. Çocuk hareket ettiğinde bunlar iki tarafa sallanıp onu sinekten ve börtü böcekten korurdu.⁶

Çocuk şapkaları yalnız el nakışlarıyla süslenmez, onlara Yılanbaş, deve yününden örülmüş erik, iğde, hurma tanelerinin alaca çöpleri, tılsım, değerli gümüş ziynetler, dagdan⁷ ağacından yapılan çeşitli takılar da takılır. Halkın inancına göre bunlar insanı gözden-dilden, kara güçlerden korur. Bu bezeklerin çeşitleri çocukların yaş özelliklerine ve yaşadıkları bölgeye göre değişebilir. Demirkazık'ta yaşayan Türkmenler, yeni doğmuş çocuğun çile topuzunun dört köşesine iğdenin çekirdeğini, ukalık takarlar. "Ukalık"⁸ -dut, kayısı ağacının dallarına yapışan kahverengi, yuvarlak yaprak kurdu yuvası gibi şeylerden oluşur. Onun takkeye takılmasının özel bir sebebi vardır. Çünkü yaprak kurdu dut veya kayısı yapraklarından doyduktan sonra ağacın dallarına yapışıp daimi bir uykuya dalıp kalır. Bunun için analarımız bunu gelenek haline getirip bu kurdun yuvasını yeni doğmuş bebeklerin rahat yatması, gözden-dilden korunması için kullanmışlar. Bunu bebeğin topuzuna ve yattığı salıncağa asmışlardır. Bu gelenek özellikle ağlayan bebeleri yatıştırmada ve uykuya dalmalarını sağlamada faydalı olmuştur. Bundan dolayı ona "Ukalık" (uykuluk) denir. Güney-batı taraflarında çocuk şapkalarına üç köşeli takılar, güneydoğu taraflarında ilik takılmış ise de dövme gibi gümüş ziynetler Türkmen halkının hepsinde takılmaktadır.

⁶ A. S. Morozova, *age*, s.205.

⁷ Dağlarda yetişen büyük bir ağaç olan "dağdan"dan, gümüş ve benzeri şeylerden yapılan; kadınların boyunlarına taktıkları ziynet eşyası, kolye.

⁸ Malumat veren Dövletova Ocan. Doğum 1951. Daşoguz ili Boldumsaz ilçesi Agzıbirlik köyünün sakini.

Böyle ilginç muskalıkları meydana getiren atalarımızın, gelin kızlarımızın yaptıkları el sanatlarının üzerinden asırlar geçse de bu muskalar görkemlerini yitirmeden çağımıza kadar ulaşmışlardır. Bu da Türkmen halkının kendi âdetlerine verdiği değerin ne derece büyük olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- DUBOVA N. A., Türkmenlerin başlıklarını (kafalıklarının) serüveninin bin yıllara uzayan eskiliği hakkında: **Türkmenistan cumhurbaşkanının yanındaki Türkmenistan'ın Orta Asya ve doğu halklarının medenî mirası devlet enstitüsü işleri**, cilt I, Aşabat, 2005.
- MOROZOVA A. S., **Turkmenskaya odejda vtoroy poloviny XIX. Nachala XX veka, Zanyatiya i bit narodov Sredney Azii. Sredneaziatskiy etnografiçeskiy sbornik**, III., Leningrad, 1971.
- VASİLYEVA G. P., **Preobrazovanie bita i etniçeskie protsessı v Severnom Turkmenistane**, Moskva 1969.